

RÂNDUIELILE LITURGICE PENTRU CATEHUMENI

Liturgical rites for catechumens

Episcop Petru PRUTEANU

Universitatea Catolică Portugheză
s-mpruteanu@ucp.pt.

Abstract: In the 3rd-5th centuries, preparation for baptism involved theoretical and practical instruction for catechumens, which lasted two to three years, becoming more intense in the last weeks before baptism. From the 6th century onwards, also because of the spread of infant and child baptism, this rule weakens considerably and disappears almost completely. A little-studied aspect is that the whole process of catechesis involved the participation of catechumens in certain services and the prayer of the faithful for them. The Church, in its conservative spirit, has preserved certain litanies and prayers for catechumens, which are said even in monastic environments where there are no catechumens. However, there are also communities where prebaptismal catechesis is carried out, especially for adult catechumens, and where prayers for them are said when they are present at the liturgical celebration and are suppressed in their absence – an idea which corresponds to the original meaning of these liturgical texts.

Keywords: *baptism, catechumen, catechumenate, Euchologion, exorcisms, Lent.*

Rânduiala actuală a Sfântului Botez¹ cuprinde și rânduielile prebaptismale, care odinioară se făceau pe parcursul mai multor săptămâni înainte de botez. De

¹ *Molitfelnic* (București, 2019), 28-56.

exemplu, în cazul botezului pascal, „rugăciunea la facerea catehumenului” se făcea în Duminica a III-a sau în Săptămâna a IV-a a Postului Mare, exorcismele se citeau de mai multe ori în a doua jumătate a Patruzecimii, iar lepădarea de Satana, unirea cu Hristos și mărturisirea Simbolului credinței² se făceau în Vinerea Mare. Toată această pregătire complexă culmina cu privegherea pascală, săvârșită în Sâmbăta Mare după amiază, când se săvârșea botezul tuturor celor pregătiți pentru Paștele din acel an³.

Toate aceste elemente au început să se dezvolte încă din secolul al II-lea, iar din secolul al IV-lea s-au generalizat ca rituri pre-baptismale obligatorii. Prin urmare, întreaga rânduială săvârșită în prezent înainte de „binecuvântarea mare” a Botezului („*Binecuvântată este împărăția...*”), țineau de ultima fază a catehumenatului și mai ales de ziua care preceda botezul, stabilită de obicei ca zi de post aspru, de unde și practica actuală a ajunării în Vinerea Mare și în ajunul Nașterii Domnului și Bobotezei⁴. Pentru mai multă claritate, trebuie să descriem pe scurt toată această pregătire pre-baptismală.

² Alexander Almazov, *История чиновослуживаний Крещения и Миропомазания* (Kazany: 1884), 48-51, 221-240. În „Tradiția Apostolică” și în alte descrieri vechi, observăm că mărturisirea de credință se făcea odată cu intrarea în apa botezului și, așa cum bine au observat Hans Lietzman și John N.D. Kelly, anume din acea mărturisire s-au dezvoltat și „simbolurile de credință” ulterioare; vezi: Jaroslav Pelikan, *Credo. Ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință în tradiția creștina*, trad. M.S. Chirilă (București: Editura Polirom, 2010), 329.

³ G. Bertonière, *The Historical Development of the Easter Vigil and Related Services in the Greek Church*, OCA 193 (Rome: PIO, 1972), 65-67, 132-135. Obiceiul de a săvârși botezul și în alte perioade decât la Paști începe să se dezvolte în sec. VI, deși Ritul Galican încerca din răspuțeri conservarea botezului pascal – vezi Canonul 18 al Conciliului de la Auxerre (578) și Canonul 3 al Conciliului II din Macon (585).

⁴ Thomas J. Talley, *Les origines de l'année liturgique*, (Paris: Les Édition du Cerf, 1990), 174, 214-224.

Catehumenatul în perioada apostolică și până în sec. V

După cum ne relatează Sfânta Scriptură, săvârșirea botezului este condiționată în mod obligatoriu de instruirea candidaților (*Mt* 28, 19; *FA* 8, 27-35), asumarea și mărturisirea credinței învățate (*Mc* 16, 16; *FA* 8, 36-37) și *metanoia* (*FA* 2, 38). Mai mult decât atât, expresia «μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη» de la *Mt* 28, 19, pe care se fundamentează catehizarea, nu trebuie tradusă prin „învățați [în] toate neamurile” (întrucât nu avem verbul „διδάσκω/διδάσκετε”, care apare în versetul următor: „διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν”), ci mai degrabă prin: „faceți ucenici în toate neamurile”, care implică o fidelitate față de învățătura primită și un anumit feed-back al receptării ei.

Este important să precizăm că termenul „καθηγητής” – „catehizator” (= instructor, profesor) este întâlnit chiar în Sfânta Scriptură, cu referire la Iisus Hristos (*Mt* 23, 10), dar a început să fie folosit pe larg abia începând cu Clement Alexandrinul (cca. 150-215), care devine lider al școlii catehetice din Alexandria. Datorită lui, verbul „κατηχέω” (a catehiza) a fost consacrat pentru a desemna *acțiunea de instruire prebaptismală*, iar substantivele „κατήχησις” (cateheză) și „κατηχούμενος” (catehumen) au început să însemne aproape în mod exclusiv *lecție/instruire prebaptismală* și, respectiv, *ucenic care se pregătește de botez*⁵.

⁵ G. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon* (Oxford: Clarendon, 1961), 732-733. Un alt termen înrudit ar fi „κατηχούμενιον”, care desemna spațiul liturgic destinat catehumenilor. De exemplu, în catedrala Sf. Sofia din Constantinopol, astfel erau numite balcoanele care niciodată nu au fost rezervate exclusiv catehumenilor, dar au continuat să fie numite așa chiar și după dispariția totală a catehumenatului; vezi: Robert F. Taft, „When Did the Catechuminate Die Out in Constantinople?”, în *Anathēmata heortika*:

Conform lui Isidor de Sevilla († 636) „numim catehumen pe cel care învață bazele credinței, dar încă nu este botezat”⁶. Prin aceasta, catehizarea se deosebea de *mistagogie*, care era o învățatură mult mai avansată, incluzând *misteriile* (adică învățătura despre Sfintele Taine/Sacramente) și care se făcea exclusiv neofiților, adică celor recent botezați⁷, deși, la modul ideal, ar trebui să dureze întreaga viață de după botez. Mai mult decât atât, uneori mistagogia este numită tot cateheză, iar știința liturgică și patristică operează chiar și cu expresia compozită – „cateheză mistagogică”.

Un alt aspect general legat de catehizare este faptul că aceasta se făcea în biserică, de către diaconi, preoți și chiar episcopi, implicând nu doar predarea unor cunoștințe, ci și o examinare a însușirii lor. Pe de altă parte, catehizarea era văzută ca o instruire duhovnicească și tainică pe care o dă Însuși Hristos („καθηγητής υμῶν ἐστιν εἷς ὁ Χριστός” – Mt 23, 10)⁸ și ca dar al Sfântului Duh⁹, iar catehumenii nu erau

Studies in Honor of Thomas F. Mathews, ed. Joseph D. Alcherms, Helen C. Evans, Thelma K. Thomas (Mainz: P. von Zabern, 2009), 288-295, aici 293.

⁶ Cf. *Etymologiarium* 7, 14, 16-18, apud Paul Gavriluyk, *Cateheză și catehumenat în primele veacuri ale Bisericii*, trad. Paula Ilaș și Daniela Brahim (Iași: Doxologia, 2018), 19.

⁷ Continuarea procesului de instruire și după botez se bazează pe porunca Mântuitorului (Mt 28, 20), dar și pe practica apostolică (FA 2, 42; 5, 42; 10, 48). Cele mai cunoscute cateheze mistagogice provin din Ierusalim, de la sfârșitul sec. IV, iar practica lor este menționată și în Lectionarul Armean (sec. V), dar nu și în cel Georgian (sec. VI-VII). Numărul acestora varia între 5 și 7 cateheze, iar mărturiile despre continuarea lor și după Săptămâna Luminată nu avem; vezi Juliette Day, *The Baptismal Liturgy of Jerusalem: Fourth- and Fifth-Century Evidence from Palestine, Syria and Egypt* (Ashgate: Ashgate, 2007), 12-16.

⁸ A se vedea și textul de la In 6, 45 („Καὶ ἔσονται πάντες διδασκῶντες θεοῦ”), care este o împlinire a profețiilor de la Is 54, 13 și Mih 4, 2.

autodidacți, ci teodidacți („θεοδίδακτοι” – conform 1 Tes 5, 9)¹⁰, întrucât primeau „credința din auzire, iar auzirea prin cuvântul lui Hristos” (Rm 10, 17).

Izvoarele din sec. II-III vorbesc despre perioade destul scurte de catehizare: de 3, 8 sau 40 de zile, ca o imitare a spontaneității apostolice, care, în cazul primilor creștini, proveniți mai mult dintre iudei (adică monoteiști care cunoșteau profețiile despre Hristos), se limitau la o singură cateheză¹¹, dar în secolele următoare, din cauza rățăcirilor păgâne și eretice cu care se confruntau creștinii, acest termen scurt a fost fixat pentru a doua treaptă a catehumenatului, în timp ce prima etapă era mult mai lungă, și nu se limita doar la instruire¹², ci avea în vedere și încercarea bunei intenții¹³.

⁹ Deși punea un mare accent pe catehizarea teoretică și cunoașterea Scripturii, Origen considera că hotărârea de a trăi creștinește depinde nu de acordul minții, ci de lucrarea binefăcătoare a Sfântului Duh, atunci când voința omului I s-a supus (*Contra Celsus* I, 11, apud Gavrilyuk, *Cateheză...*, 126).

¹⁰ Gavrilyuk, *Cateheză...*, 19-22, 40.

¹¹ Gavrilyuk, *Cateheză...*, 29-30.

¹² Un exemplu de instruire catehetică ne oferă Fericitul Augustin în *Confessiones*, cartea V, XIV, 24-25; vezi Fericitul Augustin, *Confessiones – Mărturisiri*, PSB 64, trad. N. Barbu (București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1985), 129-130.

¹³ De exemplu, în secolul al XII-lea, printre musulmanii care trăiau alături de creștini, era obiceiul de a boteza băieții înainte de circumciziunea islamică, ca aceasta să fie mai ușor suportată. În anumite situații, mai târziu, unii dintre ei doreau să devină creștini și apărea întrebarea dacă ei trebuiau rebotezați ca păgâni sau doar unși cu Sfânt Mir ca apostăți. S-ar părea că noi deja avem răspunsul (dat de scolastica apuseană), dar iată ce răspunde patriarhul Luca Chrysoverghis la această întrebare: „Fără îndoială aceștia trebuie botezați din nou, căci botezul pe care l-au primit nu a fost din bună intenție, ci ca medicament [pentru trup] sau ca un fel de vrăjitorie”; *Σύνταγμα των Θείων και ιερών κανόνων*,

În sec. III-V procesul de catehizare se desfășura în două etape și dura aproximativ trei ani (*Tradiția Apostolică, XVII*)¹⁴, cu anumite diferențe în funcție de regiune¹⁵, vârstă, dar și de fiecare persoană în parte¹⁶. Iată cum erau structurate cele două etape ale catehumenatului în perioada de maximă intensitate a acestuia:

- a) Cei din prima treaptă mai erau numiți și *ascultători* (*ἀκροώμενοι* – *audientis*) sau *nedesăvârșiți* (*ἀτελειότεροι* – *imperfectiones*). După primul contact cu credința creștină (care putea să pornească de la

vol. VI, ed. G. A. Rhalli, M. Potli (Atena, 1859), 120. Deci nu întâmplător, chiar și în prezent, Evhologhiul bizantin întrebă pe cei convertiți dintre iudei sau musulmani despre buna intenție a celui ce vrea să se boteze, dar, în general, puține izvoare liturgice consemnează o mărturisire solemnă a bunei intenții, mai ales dacă e vorba despre candidați proveniți dintre creștini, așa cum întâlnim, de exemplu, în Sacramentariul milanez din sec. X; vezi *Monumenta veteris liturgiae ambrosianae*, t. III, ed. M. Magistretti (Hoepli, 1905), 142-143.

- ¹⁴ „Catehumenii să asculte cuvântul trei ani. Dacă însă cineva e sânguincios și stăruie bine în acest lucru, atunci să nu se judece atât timpul, ci doar purtarea lui”; vezi: Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei*, vol. 1, (Sibiu: Deisis, 2008), 579 [mai departe vom cita - CanOrt:1].
- ¹⁵ Canonul 42 al Sinodului din Elvira (305-306) stabilește un termen minim de 2 ani. Cu un veac înainte de acest Sinod, Tertulian (150-220) recomanda ca nimeni să nu se grăbească cu botezul și în special cei necăsătoriți, văduvele și fecioarele. Lor li se recomanda mai întâi să încheie căsătoria civilă sau se convingă că sunt gata să respecte celibatul până la moarte; vezi: *De baptismo* 18.6. Ceva mai clar în acest sens se vor exprima *Constituțiile Apostolice*, VIII, 32.
- ¹⁶ Detalii despre toate acestea a se vedea la: A. Cunningham, „Patristic Catechesis for Baptism: A Pedagogy for Christian Living”, în *Before and After Baptism: The Work of Teachers and Catechists*, ed. J. A. Wilde (Chicago: Liturgy Training Publications, 1988); Michel Dujarier, „L'évolution de la pastorale du catéchuménat aux six premiers siècles de l'Église”, *Maison-Dieu* 71 (1962), 46-61; Michel Dujarier, *A History of the Catechumenate* (New York: Sadlier, 1979) ș.a.

discuții sau contacte cu prieteni, rude sau cu colegi de serviciu, armată ori parteneri de afaceri), cei dornici de a deveni creștini aveau o discuție particulară cu un diacon sau un preot, la care era cercetată buna intenție a candidatului, manifestată prin abandonarea îndeletnicirilor incompatibile cu viața creștină¹⁷. Urma apoi *instituirea catehumenului* care consta din însemnarea cu semnul crucii și punerea mâinilor pe cap, iar în unele regiuni din Apus exista și obiceiul de a oferi spre gustare un pic de sare¹⁸. Începând cu acest moment catehumenii puteau participa la slujbele bisericii, să asculte lecturile și comentariile biblice¹⁹, iar în momentele stabilite erau binecuvântați și concediați, fără dreptul de a asista la „Liturghia credincioșilor” sau la săvârșirea altor Taine/ Sacramente.

b) Cu câteva săptămâni înainte de marile sărbători în care se făcea botezul de obște, catehumenii și nașii²⁰,

¹⁷ Gavriilyuk, *Cateheză...*, 89-90. Despre aceasta vorbesc și „Tradiția Apostolică” (XVI: „Despre meserii și ocupații”), Sf. Chiril al Ierusalimului în Procateheză și în Cateheza 17.36, dar și Sf. Ioan Gură de Aur în Omilia I la Fapte.

¹⁸ Aluzie la Mt. 5, 13; vezi Gavriilyuk, *Cateheză...*, 15, 328. Mai târziu aceste gesturi vor fi preluate în rugăciunile pentru prunci la 8 și 40 de zile după naștere.

¹⁹ Despre aceasta mărturisesc „Tradiția Apostolică” (sec. III), „Constituțiile Apostolice” (cca. 380), dar și Sinodul de la Orange (441), care în Canonul 18 stipulează „ca Evanghelia să fie citită în prezența catehumenilor în toate provinciile Bisericii noastre”.

²⁰ Până prin sec. V, când se botezau preponderent oameni maturi, nașul avea mai mult rolul de garant al buneii intenții, dând mărturie despre trecutul și prezentul finului său, fără careva angajamente clare de viitor, iar de prin secolul al VI-lea, când s-a generalizat pedobaptismul, nașul a căpătat rolul de învățător al credinței și de garant pentru viitorul finului. În scopul responsabilizării nașilor, în Apus aceștia erau puși uneori să dea un

iar în cazul pruncilor – părinții și nașii, aveau o convorbire cu episcopul sau cu un preot delegat de acesta, care evalua rezultatele primei etape de catehizare, după care îi admitea pe *ascultători* în a doua și cea mai importantă fază a catehumenatului, numită a „celor pentru luminare” („οί πρὸς τὸ φῶτισμα / φωτιζόμενοι / *competentes*”), înscriindu-i într-un registru special, care era comparat cu „cartea vieții” (cf. *Ap 3, 5*)²¹.

Dacă e să abordăm cazul clasic al botezului pascal, izvoarele istorico-liturgice răsăritene arată că în primele două săptămâni ale Postului Mare (cf. Canonul 45 Laodiceea), catehumenii din prima treaptă erau chemați să se înscrie pentru etapa mai intensă de catehizare. Pe durata Săptămânii a III-a, avea loc o convorbire, numită în latină „*primum scrutinium*”, și care trebuia să constate nivelul pregătirii primare a catehumenului. După cum ne sugerează *Sacramentariul lui Gelasiu* (sec. VIII), mai ales în Occident, acest scrutin reprezenta un rit liturgic destul de complex, restaurat, mai mult ca idee, decât ca formă, după Conciliul II Vatican²².

jurământ, iar în Răsărit s-a dezvoltat ideea de înrudire spirituală între naș și fin. (Алмазов, *История чинопоследований Крещения...*, 611-624).

²¹ Așa cum ne relatează Augustin (*Enarr. In Ps. 41,1*), cel puțin în Nordul Africii, în timpul înscrierii catehumenilor în registru, se citea *Ps 41, 1* („În ce chip dorește cerbul izvoarele apelor, așa Te dorește sufletul meu pe Tine, Dumnezeuule”), iar imaginea cerbilor care vin să se adape la izvor era prezentă și pe mozaicul multor baptisterii, simbolizând setea catehumenului după apa botezului; vezi: Gavriilyuk, *Cateheză...*, 106.

²² Patricia Mann, *The Scrutiny Rite: Historical and Pastoral Applications* (Washington: 2011), 7-21; Adrien Nocent, „Christian Initiation in the Roman Church from the Fifth Century Until Vatican II”, *Sacraments and Sacramentals*, Handbook for Liturgical Studies 4, ed. Anscar J. Chupungco (Collegeville, MN: Liturgical Press/A Pueblo Book, 2000), 49-90.

În acest sens, *Tipicul Marii Biserici* (de fapt, rubricile Praxapostolului din sec. X), după ms. 140 din Dresden, prevede ca în duminica a II-a a Postului Mare, imediat după citirea Evangheliei, preotul să facă acest anunț solemn de pe amvon („τὸ προσφωνητικὸν τῶν κατηχουμένων”):

„Preaiubiții și adevărații mei fii! Cunoscând credința voastră sinceră în Hristos și evlavia pe care o aveți față de Sfântul Botez, și amintindu-vă iarăși despre obișnuitele rânduiele, vă rugăm: toți cei care doresc să aducă la botezul cel mântuitor al lui Hristos pe cineva apropiat lor, aduceți-i de pe acum în sfințele biserici, ca să reușească din timp să-i instruiască pe catehumeni prin dumnezeieștile învățături în regulile credinței. De fapt, unii venind la sfânta taină nu reușesc să învețe nimic din învățătura propusă și, se întâmplă, să primească harul fără să știe absolut nimic despre har. De aceea, fiecare dintre voi, având pe cineva ca acesta, să-l aducă înainte de duminica venerării Cinstitei Cruci [a III-a din post – n.n.], căci dacă, în afară de o necesitate stringentă, nu vor fi examinați până la sfârșitul acestei săptămâni, cei aduși spre botez la sărbătoarea apropiată a Paștelui nu vor fi admiși”²³.

Un text asemănător găsim în cealaltă redacție a *Tipicului Marii Biserici* (adică în rubricile Sinaxarului Constantinopolitan din sec. X, după ms. 40 din Biblioteca Sf. Cruci din Ierusalim), care se rostea în Duminica a III-a, după

²³ A. Dmitrievskij, *Древнейшие Патриаршие Типиконы* (Kiev: 1907), 155-156. Este important să precizăm că Tipicul Ierusalimitean din 1122 (dar care reflectă tradiția sec. X), nu amintește absolut nimic despre catehumeni, nici măcar în Vinerea Mare. Dmitrievskij oferă doar textul în rusă, pe care l-am și tradus.

Trisaghion, înainte de prochimenu Apostolului. Iată ce spune acest text:

„Cu dragoste pentru voi vă îndemn, iubiți frați în Hristos, că dacă aveți pe cineva care urmează să se apropie de Sfântul Botez, știind că se apropie Învierea lui Hristos, să-l aduceți de mâine la sfânta noastră biserică, ca să primească pecetea cea în Hristos (τὴν ἐν Χριστῷ σφραγίδα), și să fie ținut deoparte ca să fie catehizat. Pe cei care intenționat vor fi aduși după această săptămână, vă rugăm să știți că, fără examinare, cu excepția cazului în care există o necesitate stringentă, nu-i vom lăsa să fie admiși [la botez]”²⁴.

După examinarea candidaților (care în ciuda textelor din sec. X, mai ales în Răsărit, nu se mai practica de prin sec. VII-VIII), în Duminica a III-a sau luni-marti în Săptămâna a IV-a a Postului, aceștia primeau răspunsul dacă erau admiși la botezul pascal sau trebuiau să aștepte o altă sărbătoare sau încă un an. În cazul în care erau considerați *competentes* (lat.) și acceptați ca *fotizomeni* (gr.), ei erau scriși în „cartea vieții”²⁵, apoi li se citea rugăciunea „la facerea catehumenului / εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον”, întâlnită în *cod. Barberini gr. 336* (sec. VIII) (= BAR:114²⁶) și li se permitea să se închine la Sfânta Cruce (luni, miercuri și vineri în săptămâna a IV-a Postului

²⁴ Juan Mateos, *Typikon de la Grande Église*, vol. II, OCA 166 (Roma: PIO, 1963), 38-39.

²⁵ Gavrilyuk, *Cateheză...*, p. 106. Pseudo-Dionisie Areopagitul (aprox. 480) spune că preotul, la porunca episcopului, scria atât numele candidatului, cât și pe cel al nașului (*Ierarhia bisericească*, II, 2.5-6).

²⁶ Pentru ediția critică vezi Stefano Parenti, Elena Velkovska, *Евхологий Барберини Гр. 336* (Омск: Голованов, 2011); numărul indică poziția rugăciunii în ms.

Mare)²⁷, Începând cu miercurea săptămânii a IV-a și până în Joia Mare, *fotizimienii* erau supuși unui proces mai intens de instruire și exorcizare, iar pentru ei se rostea o ectenie și o rugăciune aparte, pe care le întâlnim și astăzi în Liturghia Darurilor Înaintesfințite (LDÎS). În trecut, în a doua jumătate a Postului Mare, ectenia și rugăciunea pentru „cei către luminare” se rosteau și la Liturghia Sf. Vasile cel Mare (VAS)²⁸, dar, probabil, și la cea slujită în sâmbetele Postului, adică a Sf. Ioan Gură de Aur (CHR).

În Răsărit această etapă de catehizare era axată mai mult pe *istoria mântuirii, regula morală* („cele două căi” din Didahia) și *explicarea Crezului*²⁹. În fiecare zi de joi din această perioadă catehumenii trebuiau să se prezinte în fața preotului pentru a răspunde ceea ce au învățat pe parcursul săptămânii (cf. Canonul 46 Laodiceea), iar în Vinerea Mare (o singură dată pe an), Crezul era mărturisit solemn în fața episcopului și a întregii comunități – astfel încheindu-se perioada de catehumenat³⁰. Deja la sfârșitul sec. IV, în Răsărit, drept mărturisire baptismală era cunoscut și tâlcuit simbolul niceo-

²⁷ De aici vine și obiceiul de astăzi de închinare la Sfânta Cruce. Pe atunci el era strict legat de catehumeni și nu era unul general. Se pare că tot datorită acestui eveniment, în Duminica a III-a a Postului Mare, se citește pericopa de la Marcu, cap. 8, despre asumarea Crucii; Miguel Arranz, „Les Sacraments de l’ancien Euchologe constantinopolitain, partea 4: Préparation au baptême: second catécuménat”, *OCP* 50 (1984), 43-64.

²⁸ M. Orlov, *Литургия св. Василия Великого* (St. Petersburg, 1909), 110-113.

²⁹ Detalii despre ce trebuia să conțină „instruirea elementară a catehumenului” găsim în „Tradiția Apostolică” XV-XIX (CanOrt:1, 578-579) și „Constituțiile Apostolice” VII:39 (CanOrt:1, 729-730).

³⁰ M. Jeltov, A. Tkachenko, „Великая Пятница”, în *Православная энциклопедия*, vol. 7 (Москва : Церковно-науч. центр "Православная энцикл", 2004), 422.

constantinopolitan, care în anul 512 este introdus în Liturghie, iar credincioșii (deja botezați) erau îndemnați să-l învețe pe de rost și să-l rostească cât mai des.

În Apus, ca și în Răsărit, pe parcursul secolelor III-IV, era folosit *crezul trinitar interogatoriu*³¹, iar în sec. V-VI, la Roma se folosea așa-numitul *Crez apostolic*³², în Galia – *Fides Damasi* și *Clemens Trinitas*³³, iar în Africa de Nord – simbolul pseudo-atanasian (dar de fapt augustinian) *Quicumque*³⁴. Abia în anul 589, „potrivit obiceiului Părinților greci”, Conciliul III de la Toledo introduce Crezul niceo-constantinopolitan în liturghia hispanică (cu adaosul *Filioque*), după care va fi preluat și în celelalte rituri occidentale³⁵.

Indiferent de textul *Crezului* folosit, ceea ce prezintă interes pentru noi este așa-numitul rit de *transmitere* și

³¹ Pelikan, *Credo...*, 327-329. Este surprinzător faptul că Ambrozie al Milanului, la sfârșitul sec. IV folosea practic același crez trinitar interogatoriu ca și *Tradiția Apostolică XXI* (CanOrt:1, 581), deși ne-am fi așteptat la o evoluție substanțială a lucrurilor în cei peste aprox. 170 de ani care le despart.

³² Pelikan, *Credo...*, 320, 334-335.

³³ *Fides Damasi* este atribuit lui Damasus, papă al Romei (366-384) și se crede că ar fi fost scris cu contribuția Fericitului Ieronim. Al doilea, atribuit lui Clement Romanul, este de fapt Crezul folosit de Martin de Tours (316-397) și este publicat în vol. 18 din *Patrologia Latina*, alături de celelalte lucrări ale Sf. Martin.

³⁴ CanOrt:1, 70. Detalii la H. J. Schulz, *Bekanntnis statt Dogma. Kriterien der Verbindlichkeit kirchlicher Lehre*, Quaestiones Disputatae 163 (Freiburg-Herder, 1996).

³⁵ Gavriilyuk, *Cateheză...*, 324. Părinții sinodali de la Toledo, la insistența regelui vizigot Reccared I, proaspăt convertit de la arianism la ortodoxie, introduc în Crezul niceo-constantinopolitan adaosul *Filioque*, care fusese anterior exprimat de Augustin în *Quicumque* prin cuvintele „Duhul Tatălui și al Fiului”, atribuite de el inclusiv Crezului niceo-constantinopolitan (Pelikan, *Credo...*, 366).

restituire a Crezului³⁶, care probabil s-a dezvoltat din rânduiala vest-siriană a *transmiterii și restituirii rugăciunii „Tatăl nostru”*³⁷. Aceste rituri presupuneau o încredințare solemnă a textelor Crezului și Rugăciunii Domnești³⁸, care trebuiau învățate pe de rost³⁹ (de multe ori în defavoarea explicațiilor și a înțelegerii sensului), iar înainte de botez trebuiau rostite în fața episcopului și a întregii comunități.

Nu știm exact cât de larg răspândită și riguros practică a fost această disciplină, dar studiul obiectiv al izvoarelor ne sugerează că nimeni n-a fost vreodată catehizat

³⁶ Gavriilyuk, *Cateheză...*, 16, 326. Interesant că în Neapole apare chiar și obiceiul *transmiterii și restituirii Psalmilor*, deși nu este clar dacă era vorba de anumți psalmi aleși (cel mai probabil) sau de întreaga Psaltire – lucru greu de imaginat, având în vedere că abia de era aplicat în unele comunități monahale.

³⁷ În Răsărit, rânduiala transmiterii Rugăciunii Domnești este menționată în *Constituțiile Apostolice* și în *Catehezele Baptismale* ale Sf. Ioan Gură de Aur, iar cea de transmitere a Crezului și Rugăciunii Domnești doar la Teodor de Mopsuestia (vezi: Day, *The Baptismal Liturgy...*, 125-127), iar din a doua jumătate a sec. V ambele se întâlnesc și în Occident. În ritul bizantin *Crezul*, deși trebuia învățat și mărturisit solemn, nu era predat printr-un ritual anume, iar Rugăciunea Domnească se pare că nici nu a făcut parte vreodată din rânduiala bizantină a botezului pentru că, până prin sec. XII-XIII aceasta era legată de Liturghia euharistică, unde oricum se rostea „Tatăl nostru”, iar după ruperea de Liturghie nu s-a mai introdus, deși ar fi necesară atunci când urmează împărțășirea cu Darurile Înaintesfințite.

³⁸ Se pare că existau un anumit număr de suluri cu cele 2 texte, care erau înmânate candidaților (care știau să citească), după care acestea erau restituite și păstrate pentru următorii candidați.

³⁹ A se vedea și Canonul I al Sinodului II de la Braga (572). Acesta vorbește despre un termen de 20 de zile înainte de botez, în care se învață Crezul, iar asupra catehumenilor se rostesc exorcisme „după cum rânduiesc vechile canoane”; vezi Gavriilyuk, *Cateheză...*, 328.

la nivelul și rigoarea relatată în scrierile „epocii de aur” a creștinismului și, prin urmare, catehumenatul nu a fost niciodată o „disciplină” și o regulă general respectată, ci, mai degrabă, un avânt frumos și laudabil, pe care unii cateheți harismatici au reușit să-l realizeze în anumite metropole⁴⁰. Complexitatea disciplinei catehumenale, cel puțin așa cum o avem descrisă în izvoarele din a doua jumătate a sec. IV și prima jumătate a sec. V⁴¹, nu avea cum să reziste în toată complexitatea ei⁴², după ce majoritatea locuitorilor Imperiului Roman devenise creștini în a doua sau a treia generație, iar păgânismul și ereziile erau sub controlul statului; prin urmare, catehizarea pierduse valența apologetică sau misionară de odinioară.

Deja prin sec. VI perioada de catehizarea pentru cei din prima generație se reduce la 2 ani⁴³, iar pentru cei din a doua sau a treia generație, adică copiii născuți din părinți creștini, catehizarea era redusă doar la câteva săptămâni sau la o

⁴⁰ J.A. Munitiz, „Catechetical Teaching-Aids in Byzantium”, în *Kathegetria: Essays Presented to Joan Hussey for Her 80th Birthday*, ed. J. Chrysostomides (Camberley: Porphyrogenitus, 1988), 69-83.

⁴¹ A se vedea *Testamentum Domini*, II:1-6 în CanOrt:1, 821-824.

⁴² Despre particularitățile catehumenatului din Africa în sec. II-III a se vedea: Marcin Wysocki, „Katechumenat i inicjacja chrześcijańska w Afryce rzymskiej w II i III wieku”, în *Katechumenat i inicjacja chrześcijańska w Kościele starożytnym*, ed. F. Drączkowski et alii (Lublin, 2011), 75-96.

⁴³ Împăratul Iustinian hotărâse o perioadă de catehizare de 2 ani pentru anumite popoare păgâne care veneau la creștinism, din cauza că aceștia, nefiind suficient de pregătiți, deseori se întorceau la vechile rătăcirii (cf. *Novela* 144). Aceasta ne vorbește de faptul că în sec. VI catehizarea deja era una superficială chiar și pentru cei din prima generație și de aceea a fost nevoie de această reglementare imperială care și mai departe va fi înțeleasă doar cu referire la creștinii care vin dintre păgâni, dar nu și la copiii acestora.

singură discuție cu episcopul⁴⁴, iar cu timpul a dispărut definitiv, mai întâi în Răsărit, apoi și în Apus⁴⁵.

Ritul bizantin, relativ progresist în formarea de noi conținuturi iconografice, dar destul de conservator în păstrarea vechilor forme și tematici, păstrează până astăzi o serie de elemente ale vechilor rânduieli catehumenale, în special pentru perioada Postului Mare⁴⁶, chiar dacă la momentul formării cărții Triodului (sec. IX-XIII), catehumeni adulți nu mai erau, iar instruirea se reducea la cateheza patriarhală din Vinerea Mare (BAR:143-145)⁴⁷, care devenise o cuvântare formală rostită părinților și nașilor deja botezați, întrucât pruncii și chiar copiii mai mari nu erau în stare nici să o înțeleagă, darămite să o asimileze.

Prin urmare, chiar dacă Sinodul Trulan (691-692) încă mai amintește de catehumeni (Canoanele 78 și 97), catehumenatul era o formalitate redusă la o singură zi, inclusiv pentru adulții

⁴⁴ Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Ierarhia bisericească*, II, 2-5, 74; Vezi și V. Saxer, *Les rites de l'initiation chrétienne du IIe au VIe siècle. Esquisse historique et signification d'après leurs principaux témoins* (Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1988) 452-457.

⁴⁵ Gavriilyuk, *Cateheză...*, 307-331, dar și: A. Chavasse, „Le carême romain et les scrutins prébaptismaux avant le IX-ième siècle”, *Recherches de science religieuse* 35 (1948), 325-381; E. Yarnold, „The catechumenate for adults is to be restored’: Patristic adaptation in the Rite for the Christian initiation of adults,” în *Continuity and Change in Christian Worship*, ed. R.N. Swanson (Woodbridge: Boydell & Brewer, 1999), 478-494.

⁴⁶ Johnson E. Maxwell, „From Three Weeks to Forty Days: Baptismal Preparation and the Origins of Lent”, *Studia Liturgica* 20 (1990), 185-200; Harald Buchinger, „On the Early History of Quadragesima: A new look at an old problem and some proposed solutions”, *Studia Liturgica* 43 (2013), 321-41.

⁴⁷ Detalii despre aceasta avem în Tipicul Marii Biserici din sec. IX; vezi: Mateos, *Typikon... II*, 78-79.

proveniți dintre eretici (Canonul 95), dar cu atât mai mult pentru copii proveniți dintre creștini⁴⁸. Generalizarea botezului copiilor, despre care David Wright spune că este o problemă „frustrant de evazivă” atât pentru istorici, cât și pentru teologi⁴⁹, a generat schimbări importante atât în procesul de catehizare, cât și în rânduiala propriu-zisă a botezului, chiar dacă acestea au fost asumate și oficializate în cărțile de cult mult mai târziu⁵⁰. De exemplu, încă înainte de criza iconoclastă (726) perioada de catehizare era redusă la o singură convorbire cu episcopul, iar după aceea – doar la citirea catehezei patriarhale din Vinerea Mare⁵¹. Astfel, rugăciunile pentru catehumeni și concedierea acestora (editate și rostite până astăzi în cadrul Liturghiei)⁵², deveniseră literă moartă încă din sec. VII⁵³, iar referințele

⁴⁸ De fapt, aceste canoane tardive nu fac decât să repete anumite canoane mai vechi, fără o aplicabilitate reală la sfârșitul sec. VII; vezi: Taft, „When Did the Catechuminate...”, 288.

⁴⁹ D. Wright, „At What Age Were People Baptized in the Early Centuries?”, *Studia Patristica* 30 (1997), 389-394, aici: 389.

⁵⁰ Jean-Charles Didier, „Une adaptation de la liturgie baptismale au baptême des enfants dans l’Église ancienne”, *Mélanges de science religieuse* 22 (1965), 79-90.

⁵¹ J. Munitiz, studiind materialele catehetice bizantine, ajunge la concluzia că procesul de catehizare al copiilor, atât înainte, cât și după botez, nu se compara nici ca extindere, nici ca complexitate cu mai vechea catehizare a adulților, ci se limita la câteva explicații sumare, uneori scrise sub forma de întrebări și răspunsuri (ἐρωταπόκρισις).

⁵² Despre istoria și problematica ecteniei și rugăciunii pentru catehumeni a se vedea: Petru Pruteanu, *Liturghia ortodoxă: istorie și actualitate* (București: Sophia, 2013), 102-112.

⁵³ Vezi Maxim Mărturisitorul, *Scolii la „Despre ierarhia bisericească” a lui Dionisie Areopagitul*, III, 7, în vol. *Sf. Dionisie Areopagitul – Opere complete*, trad. D. Stăniloae (București: Paideia, 1996), 109. Mărturii asemănătoare întâlnim și despre Liturghia Sf. Iacov, atât pentru spațiul sirian (în sec. VII), cât și pentru cel sud-italian (în sec. X-XI); vezi Pruteanu, *Liturghia...*, 109.

ulterioare la catehumeni, fie îi aveau în vedere pe ereticii sau păgânii convertiți la maturitate (deși o catehizare serioasă nu li se făcea), fie se scriau din inerție, fără nici o legătură cu realitatea⁵⁴.

Categoriile de catehumeni în sec. VII-XVII

Cel puțin din sec. VIII și până astăzi, introducerea în prima treaptă a catehumenatului imediat după naștere a devenit un rit privat, fără implicarea comunității. Mai exact, la 8 zile după naștere (vezi BAR:112), pruncul este adus în pridvorul bisericii (sau preotul merge acasă), și citindu-i rugăciunea „la punerea numelui”, însemnează pruncul cu semnul crucii, atribuindu-i nu doar prenumele civil, ci și „numele lui Hristos”, adică statutul de creștin⁵⁵. La 40 de zile după naștere (vezi BAR:113), preotul pune mâna pe capul pruncului și-i conferă acestuia dreptul de a intra în biserică („îmbisericirea”)⁵⁶, pentru a participa la unele slujbe bisericești, în special la Ceasuri (Laude) și la „Liturgia Cuvântului”. Fără îndoială, aceste două rituri și, mai ales, cel al „îmbisericii”, reprezintă admiterea în prima treaptă a catehumenatului pentru pruncii născuți din părinți creștini⁵⁷.

⁵⁴ Nici Procopius (cca 550) și nici Pavel Silențiarul (cca 560), care ne-au lăsat descrieri amănunțite ale catedralei Sf. Sofia și a slujbelor ei, nu amintesc nimic de catehumeni sau careva rânduieli care i-ar implica; vezi T. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy* (Pennsylvania State University Press, 1990), 128-129.

⁵⁵ B. Botte, „Note sur la signation d'un enfant”, *L'Orient syrien* 1 (1956), 185-188.

⁵⁶ Mihail K. Qaramah, *Întâmpinarea vieții. Nașterea și îmbisericirea pruncului în tradiția liturgică ortodoxă - evoluție și teologie* (Alba Iulia: Reîntregirea, 2021), 111-120, 165-174.

⁵⁷ Miguel Arranz, „Les Sacraments de l'ancien Euchologe constantinopolitain. Admission dans l'Eglise des enfants des familles chrétiennes: «premier catécuménat»”, *OCP* 49.2 (1983), 284-290.

Teoretic, catehumenul poate sta în această stare până la maturitate, când va fi capabil să solicite personal botezul⁵⁸, dar în practică, botezul pruncilor se face la scurt timp după „îmbisericire”, dacă părinții și nașii au fost ei înșiși catehizați până la măsura în care vor fi capabili, la rândul lor, să catehizeze copilul odată cu creșterea acestuia⁵⁹. Chiar și „transmiterea și restituirea Crezului”, foarte importantă odinioară (mai ales în Apus), a fost preluată de nași, care sunt obligați, odată cu creșterea finilor, să-i învețe textul și înțelesul lor.

Pe lângă copiii din familiile creștine, care reprezentau majoritatea candidaților la botez încă din sec. VI, Biserica avea uneori și alte categorii de catehumeni. După cum se știe, în anul 380, renumitul edict „Cunctos Populos”, interzicea politeismul idolatru și templele păgâne, iar în sec. V creștinii erau majoritari atât în Răsărit, cât și în Apus⁶⁰. Astfel, singurii adulți care

⁵⁸ Spre sfârșitul sec. XI, mitropolitul Ioan al II-lea al Kievului (grec de origine), în primul Canonul din colecția sa de 17 Canoane, răspunde monahului Iacov că pruncul pe moarte poate fi botezat îndată, dar cei sănătoși trebuie să aștepte 3 sau mai mulți ani, „așa cum poruncesc Sfinții Părinți” (și probabil se referă la Cuvântul 40 a Sf. Grigore Teologul – PG 36, 400); vezi A. S. Pavlov, *Памятники древнерусского канонического права*, (St. Petersburg, 1908), 1-2.

⁵⁹ În legătură cu aceasta a se vedea: C. Brusselmans, „Christian Parents and Infant Baptism”, *Louvain Studies* 2 (1968), 29-48; J. Govaerts, „La catéchèse des parents à l’occasion du baptême de leur enfant: exemples actuels et propositions”, *Questions Liturgiques* 79 (1998), 193-201; P. Vanbergen, „Baptism of the Infants of «non satis credentes» Parents”, *Studia Liturgica* 12 (1977), 195-200.

⁶⁰ V. Ruggieri, „Constantino e la cristianizzazione dell’Imperio: qualche aspetto”, *OCP* 300 (2016), 293-312, aici: 298; Michel Rubellin, „Entrée dans la vie, entrée dans la chrétienté, entrée dans la société: autour du baptême à l’époque carolingienne”, *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l’enseignement supérieur public* 12 (1981), 31-51.

puteau să ceară botezul „catolic-ortodox” erau fie dintre ereticii radicali, care nu puteau fi primiți doar prin Mirungere sau Pocăință⁶¹, fie persoane convertite dintre iudei sau musulmani (saracini). Așa se explică faptul că riturile de primire ale acestor categorii sunt plasate în manuscrisele liturgice alături de slujba botezului și chiar formează un tot întreg⁶².

O categorie aparte o reprezentau păgânii, adică cei care se închinau la idoli (ca și grecii sau romanii din vechime), dar proveniți din afara Imperiului. Manuscrisele bizantine din sec. VIII-XI, în special cele din Sudul Italiei, nu fac nicio referire la primirea păgânilor, dar datorită misiunilor de creștinare a slavilor și a altor popoare (sec. IX-XII), unele manuscrise constantinopolitane, athonite și sinaitice din sec. XI-XV, conțin o rugăciune intitulată: „Oratio ad faciendum ethnicum catechumenum” / „Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι ἔθνικὸν κατηχούμενον”⁶³.

Conform izvoarelor slavone din sec. XII, la Novgorod păgânii adulți erau catehizați 40 de zile, slavii adulți 8 zile, iar

⁶¹ Conform Canoanelor 48 Laodiceea, 1 și 47 Vasile cel Mare, 7-8 Sin. II Ec., 95 Trulan; Stefanos Alexopoulos, „Accepting Adult Converts in the Orthodox Church: Theory and Practice”, în *Liturgies in East and West: Ecumenical Relevance of Early Liturgical Development. Austrian Studies of Liturgy and Sacramental Theology*, ed. Hans-Jürgen Feulner (Vienna: LIT-Verlag 2013), 19-32.

⁶² Miguel Arranz, „Les Sacraments de l’ancien Euchologe constantinopolitain: Admission dans l’Eglise des convertis des hérésies ou d’autres religions non-chrétiennes”, *OCP* 49.1 (1983), 42-90.

⁶³ Arranz, „Les Sacraments de l’ancien Euchologe constantinopolitain: Admission dans l’Eglise des convertis des hérésies...”, 80-84. Printre aceste manuscrise se numără și renumitul Crypt Γ.β.I (sec. XI-XII); vezi: G. Stassi, *L’Eucologio Gb1 «Bessarione» di Grottaferrata*, (tesi di laurea, PIO, 1982), 233-234 (fol.108^v-109).

copii slavilor creștini puteau fi botezați imediat⁶⁴. Termenul de 40 de zile pentru catehizarea păgânilor este prevăzut și de Trebnicul lui Petru Movilă (partea I, f. 76); în plus, candidații proveniți dintre iudei sau musulmani (numiți de el „turci”), trebuiau să abjure credința lor anterioară, răspunzând la o serie de întrebări, iar în unele Trebnice rusești, întrebări asemănătoare se conțin și pentru cei proveniți dintre păgâni⁶⁵.

În prezent, situația catehumenatului în Biserica Ortodoxă e mult mai proastă decât în trecut, chiar dacă acest „trecut” nu a fost nici el strălucit și, în anumite comunități creștine orientale s-a încheiat de timpuriu. Odată cu ocupațiile arabe (sec. VII) și turcești (sec. XIV), apoi cu instalarea regimului ateu comunist (sec. XX) în majoritatea țărilor ortodoxe, catehizarea baptismală practic a dispărut, iar unele tentative de reînviere a instruirii prebaptismale, în ciuda poruncii divine de la Matei 29:19, nu sunt susținute și promovate suficient, rămânând a fi o practică izolată a unor preoți mai sânguincioși și conștiincioși. În Biserica Ortodoxă Rusă, după 1991, s-au emis mai multe documente sinodale și ghiduri catehetice, care obligă pe fiecare candidat adult, iar în cazul pruncilor – pe părinți și nași, să participe la minim două cateheze și să se spovedească, dar și această regulă nu se respectă peste tot sau este realizată pur formal, fără rezultate remarcabile la scară largă.

Din experiența pastoral-misionară observăm că impunerea unei pregătiri minime înainte de botez, deși în mod clar e necesară și legitimă, se poate face numai dacă va fi

⁶⁴ Miguel Arranz, „Чин оглашения и крещения в Древней Руси”, *Symbol* 19.1 (1988), 69-101.

⁶⁵ Almazov, *История чиновослуживаний Крещения...*, 118-119.

făcută în toate comunitățile fără excepție, nelăsând alternative pentru cei care nu sunt interesați de o primire conștientă a Tainelor Bisericii și de o trăire duhovnicească corespunzătoare. În trecut, așa cum am văzut exemplificat mai sus, preotul avea curajul să spună chiar de la amvon că nu vor fi admiși la botez cei care au ignorat procesul de catehizare, dar cu timpul, în spiritul unei „toleranțe” și a unui „populism” străine creștinismului, s-a crezut că botezul nu poate fi refuzat nimănui, chiar dacă, în cazul unora, preotul își dă seama că botează pe cineva care nu manifestă intenții și atitudini necesare unui creștin ortodox, dornic și pregătit să trăiască „în Hristos și în Biserică” (cf. Ef 5:32).

Cum se roagă Biserica pentru catehumeni

Odată cu generalizarea botezului pruncilor și a copiilor (sec. VI-VII), perioada de catehizare și grija față de catehumeni a încetat să mai însemne un proces de instruire sistematică a candidaților la botez. La modul formal, fiecare prunc născut din părinți creștini este trecut în rândul catehumenilor prin rugăciunile care i se citesc la opt și patruzeci de zile după naștere⁶⁶, iar acest lucru îi permite catehumenului nu doar asistarea la „Liturgia Cuvântului”, ci și rugăciunea Bisericii pentru el, ca să fie învrednicit de Taina Sfântului Botez. Din păcate, este vorba despre un catehumenat formal și inconștient, care doar în cazul părinților serioși sau a unor circumstanțe speciale, face ca rugăciunea Bisericii pentru catehumen să aducă roadele așteptate. Deși textele acestor

⁶⁶ Miguel Arranz, „Les Sacraments de l’ancien Euchologe constantinopolitain: Admission dans l’Eglise des enfants des familles chrétiennes: «premier catécuménat»”, *OCP* 49.2 (1983), 284-302, aici: 290-292.

rugăciuni presupun prezența fizică a catehumenilor și chiar plecarea capetelor pentru a primi binecuvântare, există foarte multe comunități unde acestea se rostesc la fiecare Liturghie, de dragul respectării literei sau „pentru manifestarea spiritului misionar al Bisericii”⁶⁷, dar fără a le înțelege scopul și funcționalitatea inițială⁶⁸.

Evhologhiile bizantine timpurii (sec. VIII-X)⁶⁹, care provin dintr-o perioadă când catehumeni adulți practic nu mai existau, dar vechile rânduiele încă se mai scriau, conțin cereri și rugăciuni pentru catehumeni nu doar la Liturghia Cuvântului, așa cum avem în prezent, ci și la Vecernie, după Antifonul al III-lea (Trisaghion) – BAR:60⁷⁰, la Utrenie, tot după Antifonul al III-lea (Trisaghion) – BAR:80⁷¹, iar în Postul Mare, exista chiar o slujbă specială pentru catehumeni numită Tritoekti – care comasa Ceasurile III-VI și adăuga

⁶⁷ Părerăa unor teologi ca Alexander Schmemmann, *Eucharistia – Taina Împărăției*, trad. Boris Răduleanu (București; Anastasia 1993), 92-93, și anume că ectenia și rugăciunea pentru catehumeni este „expresia liturgică a chemării de bază a Bisericii, și anume – Biserica în misiunea ei, [...] îndreptată spre lume cu scopul de a o întoarce spre Hristos”, nu este deloc fundamentată, ci reprezintă o speculație modernă, fără legătură cu istoria și înțelesul primar al acestor texte.

⁶⁸ Iacov al Edessei (cca. 640-708), vorbind despre Liturghia siriacă, spunea la vremea sa că ecteniile și rugăciunile pentru catehumeni „nu se mai folosesc în Biserică, deși diaconii, pe alocuri, mai spun ceea ce se spunea cândva după vechea rânduială”; J.A. Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, vol. 1 (Roma: 1719), 479.

⁶⁹ Gregor M. Hanke OSB, *Vesper und Orthros des Kathedralritus der Hagia Sophia zu Konstantinopel*, (Th.D. Dissertation, Frankfurt am Main: Philosophisch-Theologische Hochschule, 2002), 224-235.

⁷⁰ CanOrt:1, 934; Jacob Goar, *Euchologion Sive Rituale Greacorum* (Venetiis, 1730) 36.

⁷¹ CanOrt:1, 941; Goar, *Euchologion...*, 45.

lecturi biblice și rugăciuni pentru catehumeni și fotizomeni (BAR:106-107)⁷².

Toate acestea însă au ieșit demult din uz, iar singurele momente în care Biserica se roagă pentru catehumeni sunt cele de la sfârșitul Liturghiei Cuvântului în cadrul celor trei formulare euharistice bizantine: CHR, VAS și LDÎS. Cererile ecteniei pentru catehumenii din prima treaptă (numiți în traducerea românești „cei chemați”) sunt identice în toate formularele, variind doar rugăciunea de plecare a capetelor (kephaloklisia) care, de regulă, se citește în taină. În plus, LDÎS păstrează și o a doua ectenie, însoțită de încă o rugăciune a plecării capetelor pentru „cei către luminare (fotizomeni)” și care se rostește (tot în taină) începând cu miercurea Săptămânii a IV-a a Postului Mare. Iată principalele idei ale acestor cereri și rugăciuni⁷³:

Cereri diaconale [CHR/VAS/LDÎS]: „Pentru catehumeni (ὕπερ τῶν κατηχομένων) să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pe dânșii; să-i învețe cuvântul adevărului (κατηχήση αὐτοὺς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας); să le descopere lor Evanghelia dreptății (ἀποκαλύψη αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης); să-i unească cu Sfânta Sa sobornicească și apostolească Biserică (ἐνώση αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ)”⁷⁴.

⁷² CanOrt:1, 949; Miguel Arranz, „Les prieres presbyterales de la Tritoekti de l'ancien Euchologe byzantin, I:Textes et documents”, OCP 43 (1977), 70-93; II: Essai de commentaire, OCP 43 (1977) 335-54; Mihail K. Qaramah, „Rugați-vă neîncetat” (1 Tes. 5, 17). O istorie a Ceasurilor mici din ritul bizantin (Cluj-Napoca: Renașterea, 2022) 88-104.

⁷³ Am citat după *Liturghierul Misionar* (Chișinău: 2019), 79-80, 123-124, 172-174.

⁷⁴ Una din cele mai vechi cereri diaconale pentru catehumeni o întâlnim în *Testamentum Domini* I:35 – „Să ne rugăm pentru catehumeni, ca Domnul

Rugăciunea [CHR]: „învrednicește, la vremea potrivită, de baia renașterii (λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας) [Tit 3, 5], de iertarea păcatelor și de veșmântul nestricăciunii; unește-i cu Biserica Ta cea sfântă, sobornicească (καθολικῆ) și apostolică, și-i numără pe dânșii cu turma Ta cea aleasă”.

Rugăciunea [VAS]: „dă-le lor jugul cel ușor [Mt 11, 30]; fă-i pe ei mădulare cinstite ale Sfintei Tale Biserici și-i învrednicește de baia renașterii, de iertarea păcatelor și de veșmântul nestricăciunii, spre cunoașterea Ta, a adevăratului Dumnezeu [In 17, 3]”.

Rugăciunea [LDÎS]: caută spre robii Tăi [care sunt] catehumeni (τοὺς κατηχομένους) și-i izbăvește pe ei de înșelăciunea cea veche și de vicleșugul potrivnicului; cheamă-i la viața cea veșnică; luminează sufletele și trupurile lor; numără-i cu turma ta cea cuvântătoare, peste care a fost chemat numele Tău cel sfânt⁷⁵.

În plus, pentru fotizomeni, diaconul cere [LDÎS]:

„ca Domnul Dumnezeuul nostru să-i întărească și să le dea putere; să-i lumineze cu lumina cunoștinței și a dreptei credințe; să-i învrednicească, la vremea cuvenită, de baia renașterii, de iertarea păcatelor și de veșmântul nestricăciunii; să-i nască din nou prin apă și prin Duh; să le dăruiască lor desăvârșirea credinței; să-i numere cu sfânta și aleasa Lui turmă.”

să le dea să se facă vrednici de baia iertării și să-i sfințească cu pecetea sfințeniei”. Aceasta însă este o cerere singulară în cadrul unei ectenii generale, dar nu o ectenie aparte; vezi: CanOrt:1, 813.

⁷⁵ Se are în vedere că în a opta zi după naștere, fiecăruia i s-a dat numele de creștin și catehumenii poartă acest nume chiar și înainte de botez, ei neputând fi comparați cu păgânii.

Iar preotul se roagă [LDÎS]:

„Arată, Stăpâne, fața Ta peste cei care se pregătesc pentru sfânta luminare și doresc să se curățească de întinăciunea păcatului; luminează gândul lor, fă-i statornici în credință, întărește-i în nădejde, desăvârșește-i în dragoste, arată-i mădulare cinstite ale Hristosului Tău, Care s-a dat pe Sine răscumpărare pentru sufletele noastre; Că Tu ești lumina noastră și Ție slavă înălțăm, Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”.

Un alt aspect important este faptul că, în aceste momente, prezența catehumenilor se subînțelege, dar nu pentru a înălța ei înșiși rugăciuni, chiar dacă cererile încep cu aclamația „Catehumenilor, rugați-vă Domnului” („Εὐχασθε οἱ κατηχούμενοι τῷ Κυρίῳ”), ci pentru a primi binecuvântare în timpul rugăciunii de plecare a capetelor („Catehumenilor, capetele voastre Domnului să le plecați!” / „Οἱ κατηχούμενοι, τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε!”). Rugăciunile propriu-zise le fac cei botezați pentru ei: „cei credincioși, pentru catehumeni să ne rugăm” („οἱ πιστοί, ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων δεηθῶμεν”), iar cererile ulterioare sunt formulate la persoana a III-a plural („pe ei/dânșii), nu la a II-a („pe voi”), deși aceștia sunt prezenți⁷⁶. Iar dacă sunt absenți, dar dorim să ne rugăm pentru ei, atunci ar trebui să citim doar cererile care implică rugăciunea credincioșilor, lăsând la o parte atât aclamațiile adresate catehumenilor înșiși, cât și rugăciunea de plecare a capetelor care, în forma actuală, nu se referă decât la acei catehumeni care în acel moment sunt de

⁷⁶ În plus, *Constiuțiile Apostolice* (VIII:6-8) subliniază că, în timpul cererilor și rugăciunilor pentru catehumeni, aceștia îngenuncheau; CanOrt:1, 739-742.

față și își pleacă capul înaintea Domnului⁷⁷, dar nu la tot felul de catehumeni potențiali sau imaginari.

Revenind la Molitfelnic, pe lângă rugăciunile la 8 și 40 de zile după naștere, care introduc pruncul în prima etapă a catehumenatului, chiar dacă această idee nu este reflectată în titlul vreuneia dintre ele, avem și alte două rugăciuni (BAR:114 și BAR:118), care au cuvântul „catehumen” în titlul lor, iar din punct de vedere teologic, acestea reiau și duc mai departe ideile inițiatice din BAR:112 și BAR:113.

Prima dintre ele, care în prezent se citește înainte de exorcisme, chiar în ziua botezului, este „Rugăciunea la facerea catehumenului / Εὐχή εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον (BAR:114)”, cu începutul: „În numele Tău, Doamne, Dumnezeul adevărului” / „Ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου, Κύριε, ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας...”⁷⁸, citită în trecut la accederea în treapta „celor către luminare (fotizomeni)”. Pe lângă gestul punerii mâinii pe capul catehumenului, menționat deja în „Tradiția Apostolică”⁷⁹ și întâlnit și în rugăciunea la 40 de zile după naștere, rugăciunea are un profund sens teologic și inițiativ, făcând referire la aproape douăzeci de texte biblice⁸⁰.

⁷⁷ De exemplu, la Mănăstirea Simonos Petras din Athos, dar și la alte mănăstiri din Grecia, aceste recomandări sunt puse în practică, mai ales că într-o mănăstire cu regim avaton probabilitatea prezenței catehumenilor este minimă. De multe ori, sunt considerați așa eterodocșii prezenți uneori la slujbe, iar concedierea sau rămânerea la lor la restul slujbei, inclusiv în mănăstirile atonite, este abordată diferit.

⁷⁸ P. Trempelas, *Mikron Euchologion*, vol. 1 (Athena: 1950), 336. În mss gr. 343 (sec. XV) din Biblioteca Muzeului Rumianțev, rugăciunea poartă un nume special: *Εὐχαι εἰς τὸ γεννηθὲν παιδίον τοῦ γενέσθαι κατηχούμενου*.

⁷⁹ *The Apostolic Tradition. A Commentary*, ed. P. Bradshaw, M. Jonhson, L. Phillips, (Minneapolis: Augsburg Fortress, 2002), 102-105.

⁸⁰ CanOrt:1, 951; Trempelas, *Mikron Euchologion*, 336.

A doua rugăciune (BAR:118), care se citește după cele trei exorcisme, înainte de lepădări, deși servește ca un al patrulea exorcism, este numită: „Rugăciune după ce a fost făcut catehumenul, pentru cel ce urmează să se boteze” / „Εὐχή μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον πρὸς τὸ πρὸς ὄραν βαπτίζειν”⁸¹, și începe cu misteriosul „Cel ce ești, Stăpâne Doamne...” / „Ὁ Ὄν, Δέσποτα Κύριε...”, care trimite la textul din Iș 3, 14. Întrucât rugăciunea are un caracter exorcist pronunțat, fiind însoțită și de exsuflații, titlul trebuie perceput mai degrabă ca o rubrică tipiconală, care arată doar momentul rostirii ei – după ce s-a încheiat a doua etapă a catehumenatului și primele exorcisme (care se repetau de mai multe ori) – dar nu faptul că rugăciunea în sine ar avea legătură cu procesul de catehizare.

Implicații teologice

Dacă un catehumen este în pericol de moarte (indiferent că este prunc sau adult), acesta poate fi botezat de îndată (în caz extrem chiar și de un laic creștin⁸²), trecând peste etapele de catehizare, iar dacă neofitul va supraviețui, catehizarea va trebui continuată după botez (conform Canonului 47 Laodicea)⁸³.

⁸¹ O altă variantă în mss: „εἰς τὸν προσώραν βαπτίζόμενον”.

⁸² Tertullian, *De Baptismo*, §17; Hieronymus, *Dialogus Adversus Luciferianos*, § 4. *Sintagma Atheniană* (B, 3) nu recunoaște botezul săvârșit de un laic, dacă nu au existat circumstanțe justificatoare.

⁸³ Odată cu generalizarea botezului pruncilor, catehizarea post-baptismală a rămas încă mult timp o normă importantă, reflectată atât în legile civile (Condexul lui Justinian: I.11.10 / Novelă din 529; Bazilicalele lui Leon al VI-lea Filosoful: § 20) cât și în cele bisericești (*Syntagma Canonică* a Sf. Fotie, patriarhul Constantinopolului: titlul IV.6 / PG 104, 620); a se vedea: *The Codex of Justinian - 3 Volume Hardback Set: A New*

O problemă și mai delicată o reprezintă moartea unui prunc sau chiar a unui adult în perioada catehumenatului. În Biserica Ortodoxă (și în Răsărit în general), acesta nu este considerat păgân, ci creștin nebotezat (ἀβάπτιστον χριστιανός), cu șanse reale de mântuire, pentru că și Hristos, după ce a spus: „Cel ce va crede și se va boteza, se va mântui” (Mc 16, 16a), adaugă „iar cel ce nu va crede, se va osândi” (16, 16b), fără a spune „și nu se va boteza”; deci accentul cade clar pe credință, nu pe botez. Prin aceasta, Biserica Ortodoxă nu neagă valoarea textului de la *In* 3, 5 și necesitatea botezului ca mijloc „regulamentar / canonic” de mântuire, dar admite, ca excepție, și „botezul intenției/voinței”, pe cel „al lacrimilor”, dar mai ales pe cel „al sângelui”⁸⁴, întrucât chiar unii martiri au murit pentru Hristos și au fost trecuți în calendar, fără să fi reușit să se boteze. Iată ce spune „Tradiția Apostolică” XIX în acest sens: „Dacă un catehumen este arestat pentru Numele Domnului, să nu fie îndoială în ce privește mântuirea lui. Căci dacă i se aplică violență și e ucis, deși păcatele nu i-au fost încă iertate [prin botezul în apă], va fi îndreptățit, căci primește botezul în sângele său”⁸⁵.

În această privință, chiar dacă anumite tratate de teologie ortodoxă (mai ales începând cu sec. XVII), au preluat teoria augustiniană despre „păcatului original”⁸⁶, Biserica nu a

Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text, ed. Bruce W. Frier, trad. Fred H. Blume (Cambridge University Press, 2016), 244-247.

⁸⁴ M. H. Griffin, *Martyrdom as a Second Baptism: Issues and Expectations for the Early Church Martyrs*. (Ph.D. Dissertation, University of California, Los Angeles, 2002).

⁸⁵ CanOrt:1, 579. Detalii vezi la *The Apostolic Tradition...*, 102-107.

⁸⁶ John Romanides, *The Ancestral Sin: A Comparative Study of the Sin of Our Ancestors Adam and Eve According to the Paradigms and Doctrines of the First and Second-Century Church and the Augustinian Formulation of*

acceptat niciodată concluzia acestuia că toți ce care mor nebotezați sunt condamnați la iad⁸⁷. Există mai mulți Părinți răsăriteni (Grigore de Nyssa⁸⁸, Grigore din Nazianz⁸⁹, Ioan Hrisostom⁹⁰, Anastasie Sinaitul⁹¹ ș.a.) care în legătură cu aceasta au o învățătură mult mai nuanțată și plină de speranță, mai ales atunci când vine vorba de prunci născuți din părinți creștini (cf. *1 Cor 7, 14*) și care nu au făcut păcate personale conștiente⁹².

Concluzii

1. În sec. I-II, catehizarea prebaptismală era una spontană și destul de scurtă. Deja în sec. III, dar mai ales în sec. IV și V aceasta încearcă să se impună ca o disciplină, care presupunea nu doar instruirea teoretică a candidaților la botez, ci și participarea lor la unele rugăciuni ale Bisericii. Odată cu intrarea în catehumenat, candidații erau considerați „creștini nebotezați”, iar în cazul morții subite înainte de botez, ei erau îngropați și pomeniți ca și ceilalți creștini.

Original Sin, trad. George S. Gabriel (Ridgewood: Zephyr Press, 2002); vezi și Petru Pruteanu, „The Doctrine of Original Sin and its Influence on the Theology and Practice of Baptism”, *RES* 15.1 (2023), 81-104.

⁸⁷ *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum ad Marcellinum*, 1.16.21, in *PL* 44, 120-121; *Contra Julianum pelagianum* 5.11.44 (*PL* 44, 809-810).

⁸⁸ *De infantibus praemature abreptis libellum* (*PG* 46, 161-192).

⁸⁹ *Oratio XL – In sanctum baptisma* 23 (*PG* 36, 389).

⁹⁰ P. Papageorgiu, „Chrysostom and Augustine on the Sin of Adam and its Consequences”, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 39.4 (1995), 361-378.

⁹¹ *Quaestiones et responsiones*, qn. 81 (*PG* 89, 709C).

⁹² O distanțare substanțială a Bisericii Romano-Catolice de vechea teorie a lui Augustin o vedem în documentul „The Hope of Salvation for Infants Who Die Without Being Baptised”, aprobat de papa Benedict al XVI-lea în 2007 și care reflectă, de fapt, o învățătură similară cu cea a Bisericii Ortodoxe.

2. Începând cu sec. VI, în special din cauza răspândirii botezului pruncilor și al copiilor (din părinți creștini în cel puțin a doua generație), catehizarea se rezumă la citirea unor lecturi biblice, destinată mai degrabă celor credincioși, chemați spre o catehizare permanentă, iar pentru catehumeni, în mare parte prunci, se păstrau doar ecteniile și rugăciunile, dar și anumite rânduieli speciale în Postul Mare (cum ar fi Tritoekti), care au dispărut definitiv abia după 1204, deși demult nu mai erau actuale.

3. Cultul ortodox actual păstrează doar o ectenie și o rugăciune pentru catehumeni în CHR și VAS, iar LDÎS are în plus o ectenie însoțită de rugăciune, destinate fotizomenilor în a doua jumătate a Postului Mare. Logic ar fi ca acestea să se rostească numai atunci când în comunitate și, mai concret, la slujba respectivă, catehumenii participă personal la Liturghie, plecând capul și primind binecuvântare în timpul rugăciunii pe care Biserica o face pentru ei.

4. Chiar dacă practica pedobaptismului a devenit generală și aproape indiscutabilă (deși nu ar trebui să fie), cunoscând atitudinea formalistă a celor mai mulți dintre părinți și nași de botez, dar mai ales, indiferența ulterioară față de educația și viața duhovnicească a copilului, Biserica trebuie să insiste asupra unei pregătiri corespunzătoare, cu examen de competență și veghind asupra participării lor la viața liturgică și socială a Bisericii. Catehizarea candidaților la botez, iar în cazul pruncilor - a părinților și nașilor acestora, nu este o inovație modernă, ci este practica veche a Bisericii, stabilită clar în Canoanele Bisericii și scrierile Sfinților Părinți, pornind de la porunca Mântuitorului de a boteza doar pe cei care s-au angajat să devină ucenici ai Domnului și să-și asume tot ce ne-a poruncit El (cf. *Mt* 28-19-20).

Consider necesar și important de a reformula lepădările, pentru a clarifica cine și în numele cui le spune⁹³, și de a introduce formule care să implice angajamentul și făgăduința părinților și nașilor⁹⁴ de a avea grijă de catehizarea pruncului și de a-i oferi propriul exemplu de trăire „în Hristos și în Biserică”. Poate că nici această reformulare nu va schimba radical situația, dar îi va face măcar pe unii să înțeleagă nivelul lor de participare și responsabilitatea asumată.

⁹³ Ms. *Iași BCU II-56* (sec. XVI) formulează întrebarea preotului către naș în felul următor: „Depărtezi pe fi[n]ul tău de satana și de toate lucrurile lui...?”. Ms. *BAR rom. 5636* (anul 1676), prevede ca nașul să rostească lepădarea în felul următor: „Leapădă-se finul meu (N) de satana și de toate lucrurile lui...”; vezi Mihail K. Qaramah, *O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfintelor Taine (sec. XVI-XVII)* (Alba Iulia: Reîntregirea, 2022), 75. Precizăm că după Conciliul II Vatican și Biserica Romano-Catolică a formulat rânduiele diferite pentru botezul pruncilor și al adulților, în care, inclusiv lepădările sunt formulate diferit, în timp ce slujbele ortodoxe au rămas destul de confuze și rigide în acest sens.

⁹⁴ În ms. *Iași BCU II-56* (sec. XVI) nu întâlnim o făgăduință personală a nașului sau a părinților, dar totuși, după „scurpare”, nașul trebuia să spună: „Făgăduiesc pe fi[n]ul meu lui Hristos și... Bisericii”; vezi Qaramah, *O istorie a Molitfelnicului românesc*, 75-76. Desigur se pot găsi și formule mai reușite, mai ales că avem precedente istorice demne de urmat.